

Лекція 10. Судові виклики і повідомлення. Заходи процесуального примусу

ПЛАН

1. Поняття, зміст судової повістки і оголошення про виклик до суду
2. Порядок вручення судових повісток
3. Наслідки неявки належним чином повідомлених учасників процесу у судове засідання. Розшук відповідача
4. Поняття, підстави і порядок застосування заходів процесуального примусу.
5. Види заходів процесуального примусу

1. Поняття, зміст судової повістки і оголошення про виклик до суду

Відповідно до ч. 1 ст. 8 ЦПК ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи або обмежений у праві отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи.

Формами повідомлення заінтересованих осіб (учасників справи) про здійснення судом певних процесуальних дій є судові повістки про виклик і повістки-повідомлення.

Судові виклики і повідомлення здійснює секретар судового засідання, що передбачено п. 1 ч. 1 ст. 67 ЦПК.

Судові повідомлення здійснюються судовими повістками-повідомленнями (ст. 128 ЦПК).

Судове повідомлення має інформаційний характер, оскільки має на меті інформування осіб, які беруть участь у справі, про вчинення процесуальних дій, в яких участь цих осіб не є обов'язковою.

Судовий виклик є вимогою суду з'явитися у судове засідання для розгляду справи чи для проведення певних процесуальних дій саме за участю осіб, які викликаються, і участь яких є обов'язковою. Судові виклики здійснюються судовими повістками про виклик.

Суд викликає учасників справи у судове засідання або для участі у вчиненні процесуальної дії, якщо визнає їх явку обов'язковою.

Таким чином, аналіз 128 ЦПК дозволяє зробити висновок, що залежно від процесуального статусу заінтересованої особи, а також обов'язковості її присутності при здійсненні процесуальних дій передбачено 2 форми повідомлення: **судова повістка про виклик і судова повістка-повідомлення, які надсилаються в випадках, передбачених ЦПК.**

Судова повістка про виклик повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд і підготовки до участі в судовому розгляді справи. **Такий час не повинен бути меншим за 5 днів.**

Встановлення строків для вручення судової повістки є гарантією процесуальних прав учасників цивільного процесу, які мають можливість підготуватися до судового засідання або повідомити суд про неможливість явки до суду на визначену дату.

Законодавець не встановлює чіткого терміну для вручення судової повістки-повідомлення, а натомість говорить про завчасне її вручення, тому можна зробити висновок, що вручення судової повістки-повідомлення повинно відбуватися хоча б за день до проведення відповідної процесуальної дії.

Відповідно, час вручення повістки має принципове значення при вирішенні питання про наслідки неприбуття в судове засідання учасника процесу (ст. 223 ЦПК), оскільки саме він дозволяє визначити, чи була особа своєчасно повідомлена про час та місце проведення судового засідання.

Судова повістка, а у випадках, встановлених цим Кодексом, разом з копіями відповідних документів надсилається на офіційну електронну адресу відповідного учасника справи, у випадку наявності у нього офіційної електронної адреси або разом із розпискою рекомендованим листом з повідомленням про вручення у

випадку, якщо така адреса відсутня, або через кур'єрів за адресою, зазначеною стороною чи іншим учасником справи.

Стороні чи її представникові за їхньою згодою можуть бути видані судові повістки для вручення відповідним учасникам судового процесу. Судова повістка може бути вручена безпосередньо в суді, а у разі відкладення розгляду справи про дату, час і місце наступного засідання може бути повідомлено під розписку.

В більшості випадків судові повістки надсилаються поштою і приймаються для пересилання у рекомендованих листах з позначкою "Судова повістка" з простим або рекомендованим повідомленням про їх вручення. Разом з тим судова повістка може бути вручена кур'єром. У всіх випадках зворотна розписка повертається до суду та є належним доказом того, що заінтересована особа повідомлена про час, місце вчинення відповідної процесуальної дії.

Повістка може бути вручена безпосередньо в суді. Частиною 3 ст. 240 ЦПК передбачено, що суд, відкладаючи розгляд справи або оголошуючи перерву в її розгляді, призначає, відповідно, день нового судового засідання або його продовження, про що повідомляє під розписку учасників справи, свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, які були присутніми в судовому засіданні. Учасники справи, а також свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, які не прибули або яких суд вперше залучає до участі в судовому процесі, повідомляються про судові засідання в порядку визначеному ЦПК.

Слід зауважити, що у разі ненадання учасниками справи інформації щодо їх адреси судова повістка надсилається:

1) юридичним особам та фізичним особам - підприємцям - за адресою місцезнаходження (місця проживання), що зазначена в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань;

2) фізичним особам, які не мають статусу підприємців, - за адресою їх місця проживання чи місця перебування, зареєстрованою у встановленому законом порядку.

Днем вручення судової повістки є:

1) день вручення судової повістки під розписку;

2) день отримання судом повідомлення про доставлення судової повістки на офіційну електронну адресу особи;

3) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати судову повістку чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, повідомленою цією особою суду;

4) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати судову повістку чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, що зареєстровані у встановленому законом порядку, якщо ця особа не повідомила суду іншої адреси.

Якщо повістку надіслано на офіційну електронну адресу пізніше 17 години, повістка вважається врученою у робочий день, наступний за днем її відправлення, незалежно від надходження до суду повідомлення про її доставлення.

З урахуванням сучасного рівня техніки законодавець відповідно до ч. 9 ст. 128 ЦПК дозволяє використовувати повідомлення або виклик до суду телефонограмою, телеграмою, факсом, електронною поштою або чи за допомогою інших засобів зв'язку, які забезпечують фіксацію повідомлення або повідомленням через інші засоби зв'язку (зокрема мобільного), які забезпечують фіксацію повідомлення або виклику.

Перелік способів викликів і повідомлень не є вичерпним. Головним критерієм відповідного судового виклику або повідомлення є фіксація факту його вручення, що підтверджує належне повідомлення особи про її виклик до суду або про розгляд справи. З точки зору судової практики, що сформувалась в цивільному судочинстві, вважається, що докази належного повідомлення осіб можуть бути отримані судом у

разі повідомлення через кур'єра або через пошту. Разом з тим необхідно виходити з того, що якщо повідомлення здійснювалося через визначений в установленому законом порядку друкований засіб масової інформації, особа вважається повідомленою про час та місце проведення судового засідання, а тому такі обставини, як неознайомлення з пресою не можуть бути підставою для визначення особи такою, що не була повідомлена про час та місце проведення судового засідання. Доказом належного повідомлення особи через засоби масової інформації є надання та залучення до матеріалів справи примірника друкованого засобу масової інформації, де було опубліковано відповідне оголошення про виклик особи.

Щодо інших засобів повідомлення слід виходити з того, що оскільки основною метою засобів повідомлення є саме інформування заінтересованих осіб про відповідні процесуальні дії, а не збирання підтверджень про їх отримання, то з огляду на вимоги щодо належного повідомлення осіб, застосування судом повідомлення або виклик до суду телеграмою, факсом чи за допомогою інших засобів зв'язку або через оголошення у пресі не звільняє його від необхідності долучити до справи докази відправлення (отримання) заінтересованою особою судового виклику (повідомлення). Такими доказами можуть бути письмове підтвердження адміністрації поштового серверу в мережі Інтернет про отримання і прочитання адресатом електронного поштового повідомлення, роздрукований результат сесії апарата факсимільного зв'язку та інші.

Учасники цивільного судочинства мають визнаватися такими, що повідомлені належним чином про дату, час і місце судового засідання, якщо в матеріалах справи містяться відомості про відправлення їм судового виклику (повідомлення), відсутні відомості про його отримання, але особи, які повідомляються, присутні у залі судового засідання.

Відповідно до частин 10 ст. 128 ЦПК передбачається альтернативний варіант повідомлення — за місцем роботи, який дозволяє у разі якщо особа не приймає поштові повідомлення за домашньою адресою, проінформувати особу через адміністрацію підприємства, оскільки поштова кореспонденція на підприємстві отримується уповноваженою особою, яка повинна забезпечити передачу судового виклику заінтересованій особі (див. також ч. 1 ст. 130 ЦПК). У випадку відмови особи від отримання повістки адміністрацією підприємства складається акт, який разом із неотриманою повісткою надсилається на адресу суду.

Відповідно до ст. 95 ЦК філії та представництва не є юридичними особами, проте вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення, а керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності, тому в разі виникнення спору, який виник у зв'язку з їх діяльністю, судова повістка може бути направлена за місцезнаходженням представництва, філії.

Відповідно до ч. 11 ст. 128 ЦПК відповідач, третя особа, свідок, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, а також заінтересована особа у справах про видачу обмежувального припису викликаються до суду через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів, а у разі розгляду справи про видачу обмежувального припису - не пізніше 24 годин до дати відповідного судового засідання. З опублікуванням оголошення про виклик особа вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи.

Порядок публікації оголошень на веб-порталі судової влади України визначається Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему.

За наявності відповідної письмової заяви учасника справи, який не має офіційної електронної адреси, та технічної можливості, повідомлення про призначення справи до розгляду та про дату, час і місце проведення судового засідання чи проведення

відповідної процесуальної дії може здійснюватися судом з використанням засобів мобільного зв'язку, що забезпечують фіксацію повідомлення або виклику, шляхом надсилання такому учаснику справи текстових повідомлень із зазначенням веб-адреси відповідної ухвали в Єдиному державному реєстрі судових рішень, в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему.

Зміст судової повістки і оголошення про виклик до суду

Відповідно до ст. 67 ЦПК секретар судового засідання здійснює судовий виклик і повідомлення. Частиною 1 ст. 129 ЦПК передбачені вимоги щодо змісту судової повістки. Повістка про виклик до суду повинна містити:

- ім'я фізичної особи чи найменування юридичної особи, якій адресується повістка;
- найменування та адресу суду;
- зазначення місця, дня і часу явки за викликом;
- назву справи, за якою робиться виклик;
- зазначення, як хто викликається особа (як позивач, відповідач, третя особа, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач);
- зазначення, чи викликається особа в судове засідання чи у попереднє судове засідання, а у разі повторного виклику сторони у зв'язку з необхідністю дати особисті пояснення — щодо потреби дати особисті пояснення;
- у разі необхідності — пропозицію учаснику справи подати всі раніше неподані докази;
- зазначення обов'язку особи, яка одержала судову повістку в зв'язку з відсутністю адресата, за першої можливості вручити її адресату.

Оскільки, крім інформаційної функції, повістка про судовий виклик наголошує на необхідності особистої явки до суду, вона має містити роз'яснення про наслідки неявки залежно від процесуального статусу особи, яка викликається (накладення штрафу, примусовий привід, розгляд справи за її відсутності, залишення заяви без розгляду), і про обов'язок повідомити суд про причини неявки та включає обов'язок адресата повідомити про наявність поважних причин неможливості прибути до суду (ст. 131 ЦПК).

Наприклад, наслідками неявки для позивача може бути залишення заяви без руху (розгляду) (ст. 185 ЦПК), для свідка — примусовий привід (ст. 147 ЦПК).

Повістки надсилаються за адресою осіб, які беруть участь у справі, — місце проживання чи реєстрації громадян, місце знаходження органу юридичної особи. Судові повістки направляються судом за адресою, зазначеною у позовній заяві, тому сторони та інші особи, які беруть участь у справі, зобов'язані повідомляти суд про зміну своєї адреси під час провадження у справі. За відсутності заяви про зміну адреси повістки надсилаються на останню відому судові адресу і вважаються доставленими, навіть якщо адресат за цією адресою більше не проживає.

Оголошення про виклик повинне містити дані, зазначені в пунктах 1-7 і 9 ч. 1 ст. 129 ЦПК.

Частиною 3 ст. 129 ЦПК передбачено, що судова повістка-повідомлення повинна містити найменування та адресу суду, назву справи, зазначення процесуального статусу особи, яка повідомляється, вказівку про те, яку дію буде вчинено, місце, дату і час її вчинення, а також про те, що участь у її вчиненні для цієї особи не є обов'язковою.

Отже, таким чином, на відміну від повістки про виклик до суду та оголошення про виклик, судова повістка-повідомлення виконує в цивільному судочинстві інформаційну функцію.

Якщо разом із судовою повісткою надсилаються копії відповідних документів, у повістці особі, якій вони надсилаються, повинно бути зазначено, які документи надсилаються, і про її право подати заперечення та відповідні докази на їх підтвердження.

2. Порядок вручення судових повісток

Стаття 130 ЦПК докладно регламентує процедуру вручення судових повісток. З наявністю або відсутністю у суду відомостей про вручення повісток ЦПК пов'язує певні наслідки.

Секретар суду перевіряє наявність та з'ясовує причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, і доповідає про це головному (ч. 2 ст. 217 ЦПК). В разі відсутності відомостей про вручення повістки особі, яка бере участь у справі, через що вона не прибула в судове засідання, суд повинен відкласти розгляд справи (п. 1 ч. 2 ст. 223 ЦПК). Інша справа, коли особа, яка не прибула у судове засідання, була належним чином повідомлена про дату, час і місце судового розгляду. Так, у разі повторного неприбуття належним чином повідомленого позивача без поважних причин або без повідомлення ним про причини неприбуття, якщо від нього не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності, суд залишає позовну заяву без розгляду (п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК). У разі неявки в судове засідання відповідача, який належним чином повідомлений і від якого не надійшло повідомлення про причини неявки, або якщо зазначені ним причини визнані неповажними, суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів, якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи (ст. 280 ЦПК).

Розписка про одержання повістки того самого дня поштовим відділенням, іншими особами, які її вручали, повертається до суду із зазначенням часу одержання.

Передбачено здійснення фіксації часу вручення повістки шляхом заповнення розписки. Судом використовується форма судових повісток, що затверджена Державною судовою адміністрацією, що складається з 2 частин: перша — "інформативна" — власне судова повістка, а друга — типова форма розписки про вручення "інформаційної" частини. Заповнена рукописним способом, вона є належним доказом вручення судової повістки.

Слід зауважити, що оскільки судова повістка в більшості випадків направляється поштою, функцію розписки встановленого зразку в цьому випадку виконує повідомлення пошти встановленого зразку про вручення поштової кореспонденції, на якій при первинному її заповненні секретарем судового засідання робиться позначка "судова повістка" з метою забезпечення виконання листоношею правил вручення судових повісток передбачених Правилами надання послуг поштового зв'язку.

Крім того, інформація про час вручення судової повістки може бути зафіксована в інших формах розписок, наприклад, на повідомленні про вручення телеграми при відправленні повістки телеграмою та на зворотній розписці при врученні повістки кур'єром.

У випадках використання як засобу повідомлення факсимільного повідомлення, направлення електронною поштою або здійснення виклику за телефоном, власне розписка про отримання судового виклику не може бути складена. Разом тим підтвердження, що роздруковується факсимільним апаратом про отримання факсу, роздрукований зворотній електронний лист сервера — підтвердження пересилки електронного листа з викликом до суду — повинно бути залучено до матеріалів справи та може вважатися доказом відправлення відповідного судового виклику, проте не у всіх випадках буде безспірним доказом повідомлення про час та місце проведення судового засідання.

Частиною 3 ст. 130 ЦПК презюмується, що повістку вручено також у разі одержання її під розписку будь-яким повнолітнім членом сім'ї адресата, який проживає разом з ним, а за їх відсутності — житлово-експлуатаційною організацією. Особа, яка одержала повістку, зобов'язана негайно повідомити про неї адресата.

У разі тимчасової відсутності адресата (будь-кого з повнолітніх членів його сім'ї) особа, яка повинна вручити повістку, зазначає у повістці відомості про те, куди вибув адресат та коли передбачається його повернення — за наявності таких даних. Якщо місце фактичного проживання (перебування) відповідача, третіх осіб, свідків невідоме, суд може здійснити їх виклик через засоби масової інформації за останнім відомим місцем їхнього проживання (перебування) на території України (ст. 128 ЦПК).

Вручення судової повістки представникові особи, яка бере участь у справі, вважається врученням повістки і цій особі.

Якщо особа не проживає за адресою, повідомленою суду, судова повістка може бути надіслана за місцем її роботи.

Якщо учасник справи перебуває під вартою або відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, арешту, повістка та інші судові документи вручаються йому під розписку адміністрацією місця утримання учасника справи, яка негайно надсилає розписку та письмові пояснення цього учасника справи до суду.

Особам, які проживають за межами України, судові повістки вручаються в порядку, визначеному міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в разі відсутності таких - у порядку, встановленому статтею 502 ЦПК.

У разі відмови адресата одержати судову повістку особа, яка її доставляє, робить відповідну помітку на повістці і повертає її до суду. Особа, яка відмовилася одержати судову повістку, вважається повідомленою.

Якщо місцеперебування відповідача невідоме, суд розглядає справу після надходження до суду відомостей щодо його виклику до суду в порядку, визначеному ЦПК (ч. 10 ст. 130).

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час провадження справи (ст. 131 ЦПК). У разі відсутності заяви про зміну місця проживання або місцезнаходження судова повістка надсилається на останню відому судові адресу і вважається доставленою, навіть якщо особа за цією адресою більше не проживає або не знаходиться.

Інформацію про місце проживання (перебування, знаходження), роботи, служби суд отримує з тексту позову, яка може змінитися під час розгляду справи. Маючи на меті забезпечення інформованості учасників процесу про хід розгляду справи, суд повідомляє осіб, які беруть участь у розгляді справи, про дату, місце розгляду тощо за останньою повідомленою суду адресою. Оскільки можлива неявка до суду може бути підставою відкладення справи, а особа, яка бере участь в справі, може умисно не повідомити про зміну місця проживання (перебування, знаходження), роботи, ЦПК запроваджує відповідну презумпцію повідомлення і вручення судової повістки.

Секретар судового засідання доповідає судові, хто з викликаних у справі осіб з'явився в судове засідання, чи вручено судові повістки та повідомлення тим, хто не з'явився, та повідомляє причини їх неявки, якщо вони відомі (ст. 217 ЦПК). Неявка осіб, які беруть участь у справі, може бути підставою для відкладення слухання справи в разі, якщо вони повідомили про причини неявки, які судом визнано поважними; першої неявки без поважних причин належним чином повідомленого позивача в судове засідання або неповідомлення ним про причини неявки, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності. Неявка представника в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про

причини неявки не є перешкодою для розгляду справи. За клопотанням сторони та з урахуванням обставин справи суд може відкласти її розгляд.

3. Наслідки неявки належним чином повідомлених учасників процесу у судове засідання

Згідно з ч. 3 ст. 131 ЦПК учасники судового процесу зобов'язані повідомляти суд про причини неявки у судове засідання. У разі неповідомлення суду про причини неявки вважається, що учасники судового процесу не з'явилися в судове засідання без поважних причин. Перевірка наявності осіб, яких було викликано до суду, покладається на секретаря судового засідання, який повинен з'ясувати причини можливої неявки цих осіб і доповісти про це головному у судовому засіданні.

Неявка без поважних причин когось з учасників цивільного процесу у судове засідання тягне негативні процесуальні наслідки залежно від процесуального статусу учасника.

Відповідно до ст. 223 ЦПК суд відкладає розгляд справи у випадку неявки в судове засідання однієї із сторін або будь-кого з інших осіб, які беруть участь у справі, про яких немає відомостей, що їм вручені судові повістки, або у разі першої неявки в судове засідання зазначених осіб, сповіщених у встановленому порядку про час і місце судового розгляду, якщо вони повідомили про причини своєї неявки, які судом визнані поважними.

Так само діє суд у випадку першої неявки без поважних причин належним чином повідомленого позивача або неповідомлення ним про причини неявки, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності.

Суд може відкласти розгляд справи, якщо визнає потрібним, щоб сторона, яка подала заяву про розгляд справи за її відсутності, дала особисті пояснення, або у тому випадку, коли суд викликає позивача або відповідача для дачі особистих пояснень, якщо вони ведуть справи через своїх представників. Неявка ж у судове засідання без поважних причин представника або неповідомлення ним про причини своєї неявки не є перешкодою для розгляду справи. Лише за клопотанням сторони та з урахуванням обставин справи суд може відкласти її розгляд.

Суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду, якщо належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судове засідання і від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності (ч. 5 ст. 223 ЦПК).

У разі коли суд не має відомостей про причину неявки відповідача, повідомленого належним чином, який вдруге не з'явився в судове засідання, суд може постановити ухвалу про заочний розгляд справи, вирішуючи справу лише на підставі наявних у справі даних чи доказів (ч. 4 ст. 223 ЦПК).

У випадку неявки в судове засідання свідка, експерта, спеціаліста, перекладача суд згідно із ст. 224 ЦПК заслуховує думку осіб, які беруть участь у справі, про можливість розгляду справи за відсутності цих осіб та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи на певний строк. Водночас суд вирішує питання про відповідальність свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, які не з'явилися. Виконання такої ухвали покладається на органи національної поліції з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення (ст. 147 ЦПК).

Розшук відповідача

Стаття 132 ЦПК передбачає можливість за визначеними в законі категоріями справ, такими як за позовами про стягнення аліментів або про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, оголосити розшук відповідача, якщо місцеперебування його невідоме (суд постановляє ухвалу).

Розшук проводиться органами Національної поліції України, а витрати на його проведення стягуються з відповідача в дохід держави за рішенням суду.

Розшук відповідача може бути оголошений на будь-якій стадії цивільного процесу, у зв'язку з чим провадження у справі може бути зупинене (п. 4 ч. 1 ст. 252 ЦПК).

Заходи процесуального примусу

4. Поняття, підстави і порядок застосування заходів процесуального примусу.

Цивільне процесуальне законодавство закріплює заходи процесуального примусу і спрямоване на забезпечення виконання правил цивільного судочинства, а також надання суду правових інструментів для впливу на осіб, які порушують встановлені в суді правила.

Учасники цивільного судочинства повинні сумлінно користуватися належними їм процесуальними правами і виконувати процесуальні обов'язки. У випадку зловживання процесуальними правами або навмисного невиконання процесуальних обов'язків до учасників процесу можуть бути застосовані заходи процесуального примусу. **Правовий примус — це конкретні засоби впливу, які пов'язані з обмеженням в тій чи іншій формі свободи особи.** Цивільний процесуальний примус має бути спрямований на обмеження в певній формі свободи осіб — учасників цивільного процесу. При цьому примус у цивільному судочинстві має місце не тільки в тих випадках, коли певний засіб впливу спрямований на обмеження передбачених законом прав і свобод, а й тоді, коли самим законом обмежується можливість вибору поведінки.

Правовий примус охоплює заходи юридичної відповідальності та заходи захисту (відновлення) правопорядку. Юридична відповідальність полягає у застосуванні заходів правового примусу до правопорушників з метою покарання особи, яка вчинила правопорушення. Заходи захисту (відновлення) правопорядку - не різновид правового примусу, що застосовується для поновлення нормального стану правовідносин через спонукання суб'єктів права до виконання певних обов'язків.

Цивільний процесуальний примус — це сукупність передбачених ЦПК заходів примусового впливу, які покликані забезпечити виконання обов'язків учасниками процесу та належне виконання завдань цивільного судочинства. Процесуальний примус включає різні за ступенем правові обмеження. Крім того, він повинен мати певні межі ефективності в механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, тобто бути оптимальним за результатами свого правового впливу.

При цьому загальна спрямованість примусу повинна визначатися завданнями судочинства як справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Заходи процесуального примусу застосовуються у разі порушення певних правил цивільного судочинства. Однак їх не можна розглядати як вид відповідальності, а тим більше покарання, оскільки заходи процесуального примусу покликані забезпечити виконання правил цивільного судочинства, а не покарати особу. Тобто заходи процесуального примусу є по суті превентивними заходами, які застосовуються для припинення протиправних дій або для запобігання їх негативним наслідкам.

ЦПК у ст. 143 встановлює підстави та загальний порядок застосування судом заходів процесуального примусу з метою забезпечення виконання особами необхідних процесуальних дій та дотримання правил поведінки в суді. Застосування судом заходів процесуального примусу спрямоване на припинення правопорушення, відновлення порушеного права та забезпечення виконання обов'язків. **Заходами процесуального примусу — є процесуальні дії, що застосовуються судом**

шляхом постановлення ухвали до осіб, які своїми діями або бездіяльністю перешкоджають ефективному розгляду і вирішенню справ.

Підставами для застосування заходів процесуального примусу є:

- а) порушення встановлених у суді правил;
- б) протиправне перешкоджання здійсненню судочинства.

Порушення встановлених у суді правил, тобто порушення порядку під час судового засідання, зокрема невиконання розпоряджень головуючого, є підставою для застосування до осіб таких заходів процесуального примусу, як попередження та видалення із залу судового засідання.

Протиправне перешкоджання особами здійсненню судочинства може дістати вияв у різноманітних діях, наприклад:

- у недопущенні учасників процесу до залу судового засідання чи до виступу;
- неприбуття в судове засідання свідка, якого було викликано до суду, без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття, тобто йдеться про порушення не конкретних, встановлених законом правил, а про такі дії, що, на думку суду, створюють перешкоди для здійснення судочинства.
- невиконання процесуальних обов'язків, що передбачені кодексом або визначенні суддею;
- ухилення від дій, покладених судом на учасника судового процесу;
- зловживання процесуальними правами (наприклад безпідставне заявлений повторно відвід...);
- вчинення дій з метою перешкоджання судовому процесу;
- неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин;
- невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк;
- порушення заборон, встановлених кодексом або передбачених суддею.

Відповідно, ознаками заходів процесуального примусу є такі:

- 1) це процесуальні дії;
- 2) право їх застосовувати має лише суд, який розглядає цивільну справу;
- 3) про їх застосування суд постановляє ухвалу в судовому засіданні;
- 4) ці дії застосовуються у зв'язку з процесуальними порушеннями осіб — учасників цивільного процесу або інших осіб, присутніх у залі судового засідання (недотриманням встановлених у суді правил або протиправним перешкоджанням здійсненню цивільного судочинства);
- 5) ці заходи мають особистий немайновий характер, оскільки спрямовані на особу порушника, а не на його майно;
- 6) вони мають примусовий характер, тобто застосовуються до порушника без його згоди;
- 7) ці дії спрямовані на забезпечення нормального ходу судового розгляду.

Отже, заходи процесуального примусу є реакцією суду на ті правопорушення, які допустили учасники процесу або інші особи, присутні в залі судового засідання, і які заважають подальшому розгляду справи. Тому їх застосування є виключним правом суду. Застосування заходів процесуального примусу можливе судами всіх ланок судової системи, однак виключно під час судового засідання.

Суд застосовує заходи процесуального примусу негайно після вчинення особою порушення шляхом постановлення відповідної ухвали, яка відповідно до ч. 5 ст. 259 ЦПК заноситься до журналу судового засідання. Така ухвала не впливає на рух справи, а тому не може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду (ст. 353 ЦПК). Проте заінтересовані особи можуть оскаржити цю ухвалу разом із рішенням відповідного суду.

У ст. 216 ЦПК встановлено обов'язки осіб, присутніх у залі судового засідання.

Так, особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. Учасники судового процесу та інші особи, присутні в залі судового засідання, звертаються до суду та один до одного, надають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи.

Учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил.

За прояв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання.

Учасники справи передають документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника.

Судовий розпорядник також наділений відповідно до ст. 68 ЦПК певними повноваженнями із забезпечення порядку в судовому засіданні. Так, він забезпечує належний стан залу судового засідання і запрошує до нього учасників цивільного процесу; оголошує про вхід суду до залу судового засідання, про вихід суду із нього, слідкує за дотриманням порядку особами, присутніми у залі судового засідання; приймає від учасників цивільного процесу та передає документи і матеріали суду під час судового засідання; виконує розпорядження головуючого про приведення до присяги перекладача, експерта; запрошує до залу судового засідання свідків та виконує розпорядження головуючого про приведення їх до присяги тощо.

5. Види заходів процесуального примусу

Умовно заходи процесуального примусу можна поділити на 2 категорії (ст. 143 ЦПК):

1. Заходи, що призначаються за дії особи – це:

- попередження,
- видалення із залу судового засідання,
- штраф.

2. Заходи, що призначаються за бездіяльність – це:

- тимчасове вилучення доказів для дослідження судом,
- привід;
- штраф.

Крім того, залежно від спрямованості заходи процесуального примусу можна поділити на 2 групи:

1) ті, що застосовуються до порушників порядку в залі судового засідання (попередження і видалення із залу судового засідання);

2) ті, що забезпечують процес доказування (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід та штраф).

Такі заходи процесуального примусу, як попередження та видалення із залу судового засідання (ст. 145 ЦПК), можуть бути застосовані судом до осіб, які не дотримуються порядку в судовому засіданні або не виконують розпоряджень головуючого. Підставою для видалення особи із залу судового засідання може бути повторне вчинення порушення після того, як суд застосував попередження.

Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом (ст. 146 ЦПК) застосовується до осіб, у яких вони є, але які не подають цих доказів без поважних причин або без пояснення причин їх неподання.

Привід (ст. 147 ЦПК) застосовується до свідків, які були викликані судом, але не з'явилися в судове засідання без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття.

Штраф (ст. 148 ЦПК) може бути накладений на осіб, які беруть участь у справі (включно із представниками сторін).

Застосування до особи заходів процесуального примусу не звільняє її від виконання своїх обов'язків, що є ознакою стимулюючої функції інституту процесуального примусу. Застосування процесуального примусу не є кінцевою метою, воно є засобом для забезпечення виконання тих чи інших процесуальних обов'язків. Так, наприклад, застосування попередження до особи не звільняє її від обов'язку дотримуватися порядку в судовому засіданні, а навпаки, є нагадуванням про такий обов'язок.

Суд не може за одне й те саме порушення особи застосовувати до неї одночасно кілька заходів процесуального примусу, що є важливою гарантією захисту прав, свобод та інтересів особи. Це положення деталізує принцип, закріплений в ст. 61 Конституції, про те, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Застосування заходу процесуального примусу не виключає можливості застосування до особи заходів юридичної відповідальності, зокрема за прояв неповаги до суду.

Попередження і видалення із залу судового засідання

Важливою умовою здійснення правосуддя є дотримання всіма присутніми порядку в залі під час судового засідання. Для забезпечення цієї умови всі учасники цивільного процесу, а також інші особи, присутні на судовому засіданні, зобов'язані не порушувати встановлений порядок.

Попередження — це роз'яснення порушнику проте, що його поведінка не відповідає встановленим у суді правилам і що йому слід припинити вчинення подібних дій, інакше він буде підданий більш суворому примусовому заходу. Тож, змістом попередження є як інформування особи про здійснення нею протиправної поведінки, так і вимога до особи про те, від яких дій вона має утриматися, або які дії вона повинна виконати для припинення правопорушення.

Про застосування попередження суд постановляє ухвалу (зазвичай в усній формі), у якій зазначає порушення, що стало підставою для попередження, і повідомляє про те, що у разі повторного вчинення такого порушення або його продовження особу буде видалено із залу судового засідання.

Попередження може бути застосовано судом до учасників цивільного процесу (осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників цивільного процесу) та осіб, які не є учасниками процесу, але присутні в судовому засіданні.

Видалення із залу судового засідання є крайнім заходом процесуального примусу за порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого. Воно застосовується до особи, яка повторно допускає порушення або продовжує його чинити після застосування до неї попередження, тобто воно спрямоване на припинення протиправної поведінки особи.

Про видалення особи із залу судового засідання суд постановляє ухвалу (зазвичай в усній формі); її не може бути оскаржено окремо, але заперечення проти неї можуть бути включені до скарги на судові рішення, ухвалені за результатами розгляду справи. Особа зобов'язана негайно виконати ухвалу і залишити залу судового засідання. Якщо вона не виконує добровільно ухвалу, тоді її виводить із залу судовий розпорядник.

Видалення із залу судового засідання перекладача має свої особливості. У разі повторного вчинення перекладачем порушення або його продовження суд оголошує перерву з метою заміни перекладача, оскільки просте видалення перекладача

приведе до позбавлення можливостей особи, яка не володіє або недостатньо володіє мовою судочинства, доводити в суді свою позицію.

Видалення із залу судового засідання, як і попередження застосовується до осіб, які беруть участь у справі, інших учасників цивільного процесу, а також осіб, які не є учасниками цивільного процесу, але присутні в судовому засіданні, у разі повторного невиконання розпоряджень головуючого чи повторного порушення порядку під час судового засідання. При цьому повторність має місце тільки в тому випадку, коли особа, до якої вже застосовувалося попередження за порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого, вчиняє аналогічне порушення вдруге в межах одного судового засідання.

З точки зору забезпечення порядку під час судового засідання видалення з залу судового засідання є заходом припинення порушення, оскільки фактично унеможлиблює подальше порушення встановленого порядку цією особою. Видалення із залу судового засідання оформляється ухвалою судді, яка заноситься до журналу судового засідання і не підлягає оскарженню.

Якщо порушення в судовому засіданні набуває ознак адміністративного правопорушення, суд робить перерву та вживає заходів до складання протоколу про адміністративне правопорушення. Сторони, свідки, треті особи за невідкорення розпорядженню головуючого або порушення порядку під час судового засідання несуть адміністративну відповідальність у вигляді накладення штрафу.

Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом

Тимчасове вилучення доказу для дослідження його судом — це захід процесуального примусу, що полягає у відібранні за ухвалою суду документа чи іншого об'єкта матеріального світу, який може бути доказом в цивільній справі, від його володільця з метою дослідження його в суді.

Особи, яким направлено ухвалу суду про витребування доказів, зобов'язані неухильно її виконати і надати суду наявні в них докази. Якщо такі особи не мають можливості подати доказ, якого вимагає суд, взагалі або у встановлені судом строки, вони зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням відповідних причин протягом 5 днів з дня отримання ухвали (ч. 7, ст. 84 ЦПК).

Підставою застосування такого заходу, як тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, є протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства у формі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом полягає у припиненні володіння і, як наслідок, — користування й розпорядження особою, яка вчинила правопорушення, певною річчю або документом.

Слід зазначити, що умовою застосування цього заходу процесуального примусу є наявність ухвали суду про витребування письмових, речових чи електронних доказів (ст. 84 ЦПК), яка має характер владного правозастосовного акта, на підставі якого встановлюється обов'язок у певної особи надати суду витребуваний доказ або повідомити про причини його неподання. За невиконання цього обов'язку без поважних причин суд постановляє ухвалу про тимчасове вилучення письмового, речового чи електронного доказу, яка є підставою примусового здійснення цього обов'язку.

В ухвалі про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом зазначаються: 1) ім'я (прізвище, ім'я, по батькові) фізичної особи, найменування органу чи юридичної особи, у якої знаходиться доказ; 2) місце проживання (перебування) фізичної особи або місцезнаходження органу чи юридичної особи, у якої знаходиться доказ; 3) назва або опис письмового чи речового доказу, які дають можливість його чітко ідентифікувати; 4) підстави проведення тимчасового вилучення доказу (тобто слід зазначити, для розгляду якої справи необхідний доказ і внаслідок невиконання якої ухвали про витребування доказу застосовано цей захід

процесуального примусу); 5) зазначення органу державної виконавчої служби, якому доручається провести вилучення.

Виконання ухвали суду про тимчасове вилучення письмових або речових доказів для дослідження судом покладається на державну виконавчу службу.

Привід свідка

Відповідно до частин 2, 3 ст. 69 ЦПК свідок зобов'язаний з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини, а у разі неможливості прибуття за викликом суду — завчасно повідомити про це суд.

Примусовому приводу свідок може бути підданий за таких умов: 1) його належним чином повідомили про час і місце судового засідання; 2) він не з'явився в судове засідання без поважних причин або не повідомив про причини своєї неявки; 3) він не підпадає під категорію осіб, до яких не дозволяється застосовувати цей захід.

Якщо в діяннях свідка є ознаки злісного ухилення від явки до суду, його також можна притягти до адміністративної відповідальності.

Привід свідка може бути здійснений за місцем: 1) провадження в справі; 2) проживання, роботи чи навчання особи, яка підлягає приводу.

Ухвала про привід свідка направляється для виконання до відповідного органу національної поліції, начальник якого визначає конкретну посадову особу-виконавця.

Процесуальний закон встановлює заборону застосовувати привід до суду до таких осіб: 1) осіб, які не можуть бути допитані як свідки (ст. 70 ЦПК); 2) малолітніх і неповнолітніх осіб; 3) вагітних жінок; 4) інвалідів 1 і 2 груп; 5) осіб, які доглядають дітей віком до 6 років або дітей-інвалідів. При постановленні ухвали про привід свідка суд повинен з'ясувати, чи не належить свідок до однієї з зазначених вище категорій (ч. 4 ст. 147 ЦПК).

Таким чином, підставою застосування приводу є протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства у формі неявки в судове засідання свідка без поважних причин або неповідомлення свідком причин неявки. У першому випадку протиправність дій свідка полягає в тому, що він порушує встановлений ч. 2 ст. 70 ЦПК обов'язок з'явитися до суду у визначений час, а повідомлені ним причини неявки визнано судом неповажними. В іншому випадку протиправність полягає в порушенні обов'язку, передбаченого ч. 3 ст. 70 ЦПК, — завчасно повідомити суд у разі неможливості прибуття за викликом. **Основною умовою застосування цього заходу процесуального примусу є наявність доказів, які підтверджують належність виклику свідка до суду.**

Привід свідка здійснюється через органи Національної поліції з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення (ст. 147 ЦПК).

Штраф

Із вступом в силу нових процесуальних кодексів України, почали діяти і правила щодо штрафування учасників судового процесу за відповідні порушення.

Отже, цивільний процесуальний кодекс України передбачає наступні підстави для того, щоб суддя наклав відповідний штраф на осіб, які беруть участь у справі (включно із представниками сторін) ст. 148 ЦПК:

- невиконання процесуальних обов'язків, що передбачені кодексом або визначенні суддею;
- ухилення від дій, покладених судом на учасника судового процесу;
- зловживання процесуальними правами (наприклад безпідставне заявлений повторно відвід...);
- вчинення дій з метою перешкоджання судовому процесу;
- неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин;

- невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк;
- порушення заборон, встановлених кодексом або передбачених суддею.

Відповідно до ст. 148 ЦПК України, яка передбачає штраф за зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству. У випадку, якщо вищезазначені порушення відбулися в перший раз, згідно ЦПК України та Кодексу адміністративного судочинства України (далі –КАС) штраф накладається у розмірі до від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (з урахуванням, що з 01.07.2020 р. прожитковий мінімум для працездатних осіб встановлено у розмірі 2197 грн., сума штрафу складатиме від 732 грн. до 6591 грн.). У Господарському процесуальному кодексі України (далі – ГПК), штраф більший і складає суму від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

У разі повторного чи систематичного невиконання процесуальних обов'язків, повторного чи неодноразового зловживання процесуальними правами, повторного чи систематичного неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або без їх повідомлення, триваючого невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів суд з урахуванням конкретних обставин стягує у дохід державного бюджету з відповідного учасника судового процесу або відповідної іншої особи штраф у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (від 2197,00 грн. до 21970,00 грн).

У випадку невиконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами представником учасника справи суд з урахуванням конкретних обставин справи може стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника.

При цьому, суд може скасувати постановлену ним ухвалу про стягнення штрафу, якщо особа, стосовно якої її постановлено, виправила допущене порушення та (або) надала докази поважності причин невиконання відповідних вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків.

Ухвалу про стягнення штрафу може бути оскаржено в апеляційному порядку до суду вищої інстанції. Оскарження такої ухвали не перешкоджає розгляду справи. Постанова суду апеляційної інстанції за результатами перегляду ухвали про накладення штрафу є остаточною і оскарженню не підлягає.

Отож, учасникам процесу, потрібно буде бути достатньо уважними, щоб не бути оштрафованим.

Щодо ухвали Верховного Суду про стягнення штрафу, то вона оскарженню не підлягає.

Ухвала про стягнення штрафу є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом. Стягувачем за таким виконавчим документом є Державна судова адміністрація України.